ARAŞTIRMA NOTU VE YORUM/RESEARCH NOTE AND COMMENT

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 63:2 (2022), 1061-1074
DOI: 10.33227/auifd.1203366

İsmail Hakkı İzmirli'nin Burdur'a Yazdığı İlmî Bir Mektup

BÜNYAMİN ERUL
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University Faculty of Divinity, Turkey
berul@ankara.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-0630-4147

Öz
Bu yazıda İzmirli İsmail Hakkı'nın (1869-1946) Mehmed Said Hatiboğlu arşivinde bulunan bir mektubu neşredilmiştir. 29.6.1939 tarihli mektup Burdur Müftüsü Mehmet Re'fet Efendi'nin (1879-1945) iki talebesine hitaben kaleme alınmıştır. İzmirli'nin yazdıklarından, Mehmet Re'fet Efendi'nin kendisinden İbn Ḥazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muḥallā* isimli eserinin riba bahsinin tercümesini talep ettiği anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı, meşguliyeti dolayısıyla bu isteği yerine getiremeyeceğini ifade etmekle birlikte mektubunda İbn Ḥazm'ın Ebū Ḥanīfe'ye (ö. 150/767) ve Hanefîlere yönelttiği eleştirileri değerlendirmiştir. Bu çalışmada bir reddiye hüviyetinde olan mektup, atıf yapılan ayet, hadis ve kaynaklar tahric edilerek yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Re'fet Efendi, İbn Ḥazm, *el-Muḥallā,* Ebū Ḥanīfe.

A Scholarly Letter Written to Burdur by İsmail Hakkı İzmirli

Abstract
In this study, a letter from İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) in the archive of Mehmed Said Hatiboğlu has been published. The letter dated 29.6.1939 was written to two students of Mehmet Re'fet Efendi (1879-1945). It is understood from the writings of Izmirli's that Mehmet Re'fet Efendi requested the translation of the "*ribā*" part of Ibn Ḥazm's (d. 456/1064) *al-Muḥallā* from him. While İsmail Hakkı stated that he could not fulfill this request due to his occupations, he evaluated Ibn Ḥazm's criticisms of Abū Ḥanīfa (d. 150/767) and Hanafīs in his letter. In this study, the letter, has been published and annoted the verses, hadith and sources.

Keywords: İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Re'fet Efendi, Ibn Ḥazm, *al-Muḥallā,* Abū Ḥanīfa.

Sunuş

İlim yolculuğumda kendilerine çok şeyler borçlu olduğum Mehmed Said Hatiboğlu hocamızın çok zengin ve özel bir kütüphanesi olduğu çoklarının malumudur. Bu durum sadece kitap zenginliği bakımından değildir. Oldukça nadir el yazmaları, yerli ve yabancı çok kadim matbu eserler, orijinal hat tabloları ve bir de farklı kimselere ait orijinal mektuplar, hocamızın kütüphanesine apayrı bir hususiyet katmaktadır. Bir ömür boyu çok değişik vesilelerle elde ettiği ve titizlikle sakladığı her biri diğerinden değerli olan yüzlerce orijinal mektup, neşredilmeyi beklemektedir.

Geçenlerde muhterem hocamı kütüphanesinde ziyaret ettiğimde bana, merhum İsmail Hakkı İzmirli'nin[1] eskimez harflerle yazdığı bir mektubunu gösterdi. Üç sayfadan oluşan mektupta, hocamızın merhum babası Mehmet Re'fet Efendi'den (1879-1945) de söz edilmekteydi. Ayrıca İbn Ḥazm'ın *el-Muḥallā* adlı eserinde Ebū Ḥanīfe'ye ve Hanefilere yönelttiği eleştirileri ve bunu yaparken kullandığı dil ve üslubunu değerlendiren ilmî bir mektup idi. Mektubun içeriği kadar, hikayesi de o dönemin şartlarına ışık tutması bakımından önem arz etmekteydi. Böylesi tarihî bir vesikanın okuyucuyla paylaşılmasının yararlı olduğunu düşünen hocam, gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle, İzmirli'nin atıflarını da bularak bu mektubun neşrini benden talep etti ve ben de hocamın verdiği bu vazifeyi seve seve üstlendim.

Hatiboğlu hocamın "Hatıb Hoca" diye bilinen merhum babası Mehmet Re'fet Efendi, 1928-1932 yılları arasında Burdur'da müftülük yapmıştır. O, dönemin olumsuz şartlarına rağmen elde edebildiği farklı kitapları okumayı seven ufku ve zihni açık alim bir zat idi. 1913 senesinde gemi ile hacca gitmiş, dönüşte gemi Çeşme'de batmaya başlayınca herkes canını kurtarırken, o gemideki kitaplarının derdine düşmüş, bu yüzden hayatını riske atmışsa da ıslanan kitaplarını kurtarmayı ve elbisesiyle kurutmayı başarmıştır.

Hakkında fazla malumatımız olmayan Rizeli Tahir Efendi, Burdur'a geldiğinde ona İbn Ḥazm, İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Ḳayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), eş-Şevkānī (ö. 1250/1854) vb. farklı alimlerin kitaplarını okumasını tavsiye etmiş, o da İstanbul'a gidip gelen ve ticaretle meşgul olan bazı talebeleri aracılığıyla o kitapları elde etmiş ve okumaya başlamıştır.

---

[1] Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Ali Birinci, "İsmail Hakkı İzmirli," *DİA*, 530-533; M. Sait Özervarlı, "İsmail Hakkı İzmirli," *DİA*, 533-535.

Hatiboğlu hocamın ifade ettiğine göre merhum babası ile İzmirli arasındaki irtibat, aslen Burdurlu olan ve ara ara Burdur'a gelen merhum Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Burdur gibi nispeten küçük bir şehirde müftü olmasına rağmen merhum, ilmî gayreti sebebiyle İstanbul'daki alimleri, onların kitaplarını ve yazılarını takip edermiş. Söz gelimi "Merhum Kamil Miras hoca *Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*'ni[2] yazarken şu şu kitaplara da bakmalı" dermiş. Ve İstanbul ulemasının hangi kitaplara sahip olduklarını, neleri okuduklarını da merak eder, sorarmış.[3]

İzmirli İsmail Hakkı merhumun aşağıdaki mektubu, aslında Mehmet Re'fet Efendi'nin Burdur-İstanbul arasında ticaret yapan iki has talebesi Mehmet ve Osman Karagöz kardeşlere hitaben yazılmış ve mektupta Burdur müftüsünden de söz edilmiştir. Mektuptaki ifadelerden anlaşıldığına göre Mehmet Re'fet Efendi, kendi kütüphanesindeki İbn Ḥazm'ın *el-Muḥallā* adlı eserinin riba bahsinin bulunduğu yedinci cildi ile muhtemelen başka ciltleri İzmirli'ye göndermiş, ondan, önemine binaen riba bahsini Türkçeye tercüme etmesini talep etmiştir. Yine mektuptan anlaşıldığına göre, İstanbul'da yaşamasına rağmen İzmirli, İbn Ḥazm'ın *el-Muḥallā* adlı eserini ilk defa Burdur müftüsünün göndermesiyle görmüş ve okuyup incelemiştir. Bu durum, Mehmet Re'fet Efendi'nin ne denli mütecessis bir ilim adamı olduğunu, İsmail Hakkı İzmirli gibi bir İstanbul alimi tarafından nasıl dikkate alındığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu vesile ile bana bu güzel fırsatı bahşettiği için muhterem hocama en kalbi şükranlarımı ve hürmetlerimi arz eder, babaları Mehmet Re'fet Efendi'yi, talebelerini ve İzmirli'yi rahmet ve minnet ile yad ederim.

---

[2] Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. İlk üç cildini Babanzâde Ahmed Naîm, onun vefatı üzerine de devamını Kâmil Miras tamamlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından birçok baskısı yapılan eser, ilk defa dijital ortama da aktarılmıştır. İlmî redaksiyon, tahric ve tashih çalışmaları yapılarak bu kıymetli eserin 15. baskısı 2019'da İstanbul'da yapılarak 8 cilt halinde yeniden okuyucunun istifadesine sunulmuştur.

[3] Konuyla ilgili olarak bkz. Rabia Sena Çakır, "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği," (yüksek lisans tezi), 20-25.

Muhterem Efendim,[4]

Lütuf buyurulan *el-Muḥallā*'nın sekizinci cildini tamamıyla mütalaa etdim. Hele riba bahsini tekrar tekrar okudum. Çok şeyler öğrendim. Riba bahsinin Müftü Efendi hazretleri tarafından bihakkın tercüme olunacağından hiçbir şübhem olmadığından, tercüme hususunu arzu etmiyor idim. Mahzâ arzûy-i âlîlerine binaen tercüme edecekdim. Halbuki bugünlerde İslam Ansiklopedisi[5] meselesi ile o derece meşgulüm ki, başka bir şey ile meşgul olmaya vakit bulamıyorum. Yalnız icab eden notları alarak re'yimi yazabildim. Bu babda mazur görmenizi rica ederim. Acizleri *el-Muḥallā*'dan nakiller görmüşdüm. Fakat bir kitab olarak bu mühim eser elime geçmemişdi. Himmetinizle gönderdiğiniz cildleri seve seve okudum. Fıkıh tarihine bakılırsa görülür ki, bu büyük müctehid (İbn Ḥazm), kemâl-i şecâat ve şenâat ile Endülüs fukahâsının re'y ve mezheblerine muhalif sözleri beyandan hiç çekinmiyor, aleyhine kıyama hatta tehdidlere sebebiyet verdiği halde hiç aldırmıyor, re'yini söylemeden dönmüyor. Bunlara karşı göğüs geriyor. Ne büyük seciyye! Tenkid, her mütefekkirin hakkıdır. Ne olsaydı, sözlerinde tenkid edebini tecavüz etmeseydi!? İşte en büyük kusuru budur.

İbn Ḥazm, meşru hakkını kullanmışdır. Şu kadar var ki, *men daḳḳa duḳḳa*[6] mazmununca kendisi de çok tenkidlere uğramışdır. Bu babda Endülüs muhaddisîn ve fukahâsının en büyüklerinden Ebū Bekr İbnu'l-ʿArabī'nin (ö. 543/1148) *el-ʿAvāṣım ve'l-Ḳavāṣım*'ını[7] bir kerre gözden geçirmek kafidir. Bu

---

[4] Muhterem Hatiboğlu hocamızın hassasiyetini dikkate alarak, mektubu mümkün mertebe günümüz imla kurallarını dikkate almaksızın yazıldığı şekliyle yansıtmaya çalıştık. Mektupta geçen Arapça ifadelerin çevirilerini dipnotlarda verdik. Mektupta zuhulen ortaya çıkan bazı yazım hatalarını parantez içinde tashih ettikten sonra dipnotlarda işaret ettik, geniş bilgiler için *DİA* (*TDV İslam Ansiklopedisi*)'ne ve başka kaynaklara yönlendirdik. Mektupta isimleri geçen alimlerin vefat tarihlerini hicri ve miladi olarak kaydettik.

[5] Söz konusu *İslam-Türk Ansiklopedisi*, Eşref Edip (Fergan), İsmail Hakkı İzmirli, Kâmil Miras ve Ömer Rıza Doğrul'dan oluşan bir yazı heyetinin idaresi altında Āsār-ı ʿİlmiyye Kütüphanesi'nin yayını olarak neşre başlamıştır. *Muḥīṭu'l-Maʿārifi'l-İslāmiyyeti't-Turkiyye* alt başlığı ve "Türk-İslâm mütehassıs âlimlerden mürekkep bir heyet tarafından telif olunmuştur" kaydıyla yayımlanan ansiklopedinin ilk forması 25 Teşrīn-i evvel 1940 tarihini taşır. On altışar sayfalık formalar halinde *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'nın içinde dergiyle beraber çıkan ansiklopedinin elli formada tamamlanan 798 sayfa hacmindeki ilk cildinde (1941), sona ilave edilen yirmi dört madde ile beraber "Â" ile (uzun A) başlayan bütün maddeler tamamlanmıştır. Cildin sonunda yer alan fihristte çeşitli ilim dallarına ait toplam 513 madde ismi yazar adlarıyla beraber yer alır. 74. formada 384 sayfa olarak yarım kalan 2. cilt ise normal "A" ile başlayan 370 maddeyi ihtiva eder ve "Abdülganî b. İsmâil b. Abdülganî en-Nablusî" maddesinin yarısına kadar gelir. Ne yazık ki bu ansiklopedinin yayımı, mali sıkıntılardan kaynaklanan sebeplerle bir süre sonra tamamen durmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Ayhan Aykut, "İslâm-Türk Ansiklopedisi," *DİA*, 23:57-58.

[6] Arapçada من دق دق (Eden, bulur) anlamına gelen bir deyimdir.

[7] Ebū Bekr İbnu'l-ʿArabī'nin bu değerli eseri, Muḥibbuddīn el-Ḫaṭīb'in takdim ve *taʿlīḳ*larıyla *el-ʿAvāṣim mine'l-Ḳavāṣim* adıyla Suudi Arabistan Vizāratu'ş-Şuʾūni'l-İslāmiyye tarafından 1419 yılında,

vesile ile Ebū Ḥanīfe (ö. 150/767) fıkhı ile İbn Ḥazm (ö. 456/1064) fıkhını ayırmak hususunda bazı sözler söyleyeceğim.

Evvela, zihindeki mefhumları çıkararak her iki imamın prensiplerini uzun uzadıya inceledikten sonra her biri hakkında söz söyleme salâhiyeti hasıl olur. Ebū Ḥanīfe'nin usulü malumdur. Hele sünen-i şâyiasını, hâliyyü'z-zihn olan her munsif kabul eder. Hadd hadislerinin senedlerinde nokta-i nazar ihtilafı hasıl olduğu halde, sünnet-i şâyiada nokta-i nazar ihtilafı yokdur. Teâmüle bir kıymet verilmişdir. Bu usul, zamanındaki müctehidlerin birçokları tarafından kabul olunmuşdur. Fukahâsı kırk müctehidden ibaret olan şâkirdleri ile vuku bulan bir istişare neticesinde hasıl olmuşdur. Diğer müctehidlerin hiçbirinde böyle bir istişare yokdur. *Ve emruhum şūrā beynehum*[8] mantûk-i celîli mezhebinde tatbik olunmuşdur. İmām Şāfiʿī'nin (ö. 204/819) üstazı Vekīʿ'in (ö. 197/812)[9] dediği gibi Ebū Ḥanīfe'nin yanında fıkıh, hadis ve Arabiyât imamları toplanmıştır. Bizzat Şāfiʿī, "Halk, fıkıhta Ebū Ḥanīfe'nin ıyâlidir.[10] Ebū Ḥanīfe'nin kitabına bakmayan mütebahhir olmaz" demiş. İmâm-ı nâkıdîn Yaḥyā b. Maʿīn (ö. 233/847) de *el-fıḳhu fıḳhu Ebī Ḥanīfe ve ʿalā hāẕā edrektu'n-nās* sözünü[11] söylemişdir. ʿAbdullāh ibnu'l-Mubārek (ö. 181/797) Ebū Ḥanīfe'nin bir eşi olmadığını beyan etmişdir.

İbn Ḥazm'ın usulü de malumdur. Kıyası atmakdır. İmam-ı müşârun ileyh kıyasdan elini çekerek Ehl-i Re'y ve Kıyasa, hususiyle reisleri olan Ebū Ḥanīfe ve ashabına şiddetle hücum eder. *El-ʿAvāṣım ve'l-Ḳavāṣım*'da Ebū Bekr İbnu'l-ʿArabī, İbn Ḥazm'ın kıyası nefy hakkında şibh-i delili bile yokdur"[12] der. Cumhur-i fukahâ hep re'y ve kıyasta Ebū Ḥanīfe'nin ardından gitmişlerdir. Ebū Caʿfer Ṭaḥāvī'nin (ö. 321/933) *Şerḥu Maʿānī'l-Āṡār*[13] ile *Şerḥu Muşkili'l-*

Dāru'l-Cīl tarafından da Beyrut'ta 1987'de basılmıştır. Ancak bu baskıların eserin tamamını yansıtmadığını ileri süren Mektebetu Dāri't-Turāṡ yayınevi eseri Dr. ʿAmmār Ṭālibī'nin tahkiki ve *en-Naṣṣu'l-Kāmil li-Kitāb el-ʿAvāṣim mine'l-Ḳavāṣim* başlığıyla Kahire'de tekrar neşretmiştir. Gerçekten de *eş-Şāmile*'de bulunan nüshada İbn Ḥazm'ın adı hiç geçmezken, bu baskıda uzunca eleştirel bir bölüm yer almaktadır.

[8] وامرهم شورى بينهم (Onların işleri, aralarında yaptıkları şura iledir.) 42/eş-Şūrā:38.

[9] Ebū Sufyān Vekīʿ b. el-Cerrāḥ b. Melīḥ er-Ruʾāsī (ö. 197/812), muhaddis ve fakih bir şahsiyet olup *Kitābu'z-Zuhd* ve *Cuzʾ fi'l-Ḥadīs*, *Nusḫatu Vekīʿ ʿani'l-Aʿmeş* adlı eserleriyle bilinmektedir. Bkz. Mehmet Emin Özafşar, "Vekî' b. Cerrâh," *DİA*, 43: 8-9.

[10] Bkz. eẕ-Ẕehebī, *Menāḳibu'l-İmām Ebī Ḥanīfe ve Ṣāḥibeyhi*, 1:30.

[11] الفقه فقه أبي حنيفة وعلى هذا أدركت الناس (Fıkıh, Ebū Ḥanīfe'nin fıkhıdır. Ben, insanları da bu anlayışta gördüm.)

[12] Ebū Bekr İbnu'l-ʿArabī'nin *el-ʿAvāṣım mine'l-Ḳavāṣım*'ında yukarıdaki ifadeyi bulamamakla birlikte özel bir bölümde İbn Ḥazm'a uzunca sayılabilecek çok sert eleştiriler yöneltmektedir. Bkz. Ebū Bekr İbnu'l-ʿArabī, *el-ʿAvāṣım mine'l-Ḳavāṣım*, 248-276.

[13] eṭ-Ṭaḥāvī, *Şerḥu Maʿānī'l-Āṡār*.

Āṣār'ı[14], [İbnu't-]Turkmānī'nin (ö. 750/1349)[15] Beyhaḳī'ye (ö. 458/1066) reddiyesi,[16] *Naṣbu'r-Rāye*[17] mukaddimesi, *Buḫārī Şerḥi* ʿAynī[18] (ö. 855/1451) ve emsali kitablar gözden geçirilirse mezheb-i Ḥanefī'nin, mezâhib-i sâireye muraccah olduğu kanaati gelir. Uzun seneler tetebbu' ve tedkiklerim neticesinde Ebū Ḥanīfe'nin prensibinden daha yüksek bir prensip bulamadım. Allah Teala cümlesinden razı olsun. /1/

İbn Ḥazm'da mantık ve münazara kanununa muhalif görüp beğenmediğim birtakım noktalar vardır:

A. İbn Ḥazm, kendi prensibini esas tutuyor da, muvakkaten prensibini bırakıp muhaliflerin prensibleri dairesinde meseleyi tahlil etmiyor. Evet, prensip ve mi'yâra itiraz olunabilir. Fakat mi'yâr ile kabul olunan bir re'ye, doğrudan doğruya "Rasulullah'a muhalefet etdi" demeyi asla doğru bulmam. Kendilerine layık olan, prensib ve mi'yârları tenkid etdikten sonra ona sadık kalmadıklarını beyan etmekdir. *Ve lā ḥuccete fī'd-dīni ḳavlu eḥadin dūne Rasūlillāh*[19] demesi Ḥanefiyye'nin mi'yârıdır. "Ḥanefiyye kezzâbların rivayetleriyle ve *murselāt*ı ile *iḥticāc* ederler"[20] sözü, tahlile muhtacdır. Ḥanefiyye umumiyyetle bunu söylemezler. Mubeşşir b.

---

14 eṭ-Ṭaḥāvī, *Şerḥu Muşkili'l-Āṣār.*

15 İzmirli, zuhûlen "Türkmânî" şeklinde yazmıştır. Doğrusu İbnu't-Turkmānī'dir. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Salahattin Polat, "İbnu't-Türkmânî, Alâeddin," *DİA*, 21:234-235.

16 *el-Cevheru (ed-Durru)'n-Naḳī fī'r-Redd ʿalā'l-Beyhaḳī* adlı bu reddiye, büyük ölçüde Beyhaḳī'nin *es-Sunenu'l-Kebīr*'ine yönelik eleştirilerle bunların tartışılmasının ele alındığı bir şerh olup iki cilt halinde Kahire'de (1316, 1329) Beyhaḳī'nin *es-Sunenu'l-Kebīr*'i ile birlikte on cilt olarak Haydarābād'da (1344-1357/1925-1938) yayımlanmıştır. Bkz. Polat, "İbnu't-Türkmânî Alâeddin," *DİA*, 21:234-235.

17 Ḥanefī fakihi ve hadis hafızı Ebū Muḥammed Cemāluddīn ʿAbdullāh b. Yūsuf b. Muḥammed ez-Zeylaʿī'nin (ö. 762/1360) eseri olan *Naṣbu'r-Rāye li-Taḫrīci Eḥādīṯi'l-Hidāye*, meşhur Ḥanefī fakihi Burhānuddīn el-Merġīnānī'nin (ö. 593/1197) *el-Hidāye* adlı fıkıh kitabında kullanmış olduğu hadislerin kapsamlı bir tahricidir. Bkz. Ebubekir Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf", *DİA*, 44:352-354. Metinde zuhûlen *en-Naṣbu'r-Rāye* şeklinde verilmiştir.

18 Türk asıllı Ḥanefī fakih, tarihçi, hadis ve dil alimi Ebū Muḥammed (Ebū'ṣ-Ṣenā) Bedruddīn Maḥmūd b. Aḥmed b. Mūsā b. Aḥmed el-ʿAynī'nin (ö. 855/1451) *ʿUmdetu'l-Ḳārī fī Şerḥi Ṣaḥīḥi'l-Buḫārī,* adlı şerhine atıfta bulunulmaktadır. el-ʿAynī, *Ṣaḥīḥ-i Buḫārī*'nin diğer şerhlerine nisbetle daha derli toplu ve düzenli olan bu eseri, İbn Ḥacer'in (ö. 852/1449) *Fetḥu'l-Bārī* adlı şerhini gördükten sonra kaleme almış ve bazı konularda üstü kapalı da olsa onu tenkit etmiştir. Eserin muhtelif baskıları yapılmıştır (13 cilt, İstanbul 1308-1311; 13 cilt, Kahire 1348; 24 cilt, Kahire 1348 ve 20 ciltlik Kahire 1392/1972 baskısı bulunmaktadır.). Bkz. Ali Osman Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin," *DİA*, 4:271-272.

19 ولا حجة في الدين قول أحد دون رسول الله (Allah Resulü dışında dinde hiç kimsenin sözü hüccet değildir). İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*'da bu ifadeyi birçok defa kullanmaktadır. Bkz. İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:25, 191, 276, 432, 448, 514, 543, 547.

20 Bkz. İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:282.

أَنَّ الْحَنَفِيِّينَ الَّذِينَ يَحْتَجُّونَ بِرِوَايَاتِ الْكَذَّابِينَ وَمُرْسَلَاتِهِمْ: كَمُبَشِّرِ بْنِ عُبَيْدٍ الْحَلَبِيِّ، وَجَابِرٍ الْجُعْفِيِّ

ʿUbeyd el-Ḥalebī[21] ve Cābir el-Cuʿfī[22] (ö. 128/746) ve emsali raviler malumdur. Bu söz, bazı Ḥanefiyye'den naklolunmuşdur. Bu halde, bazı, umumileştirmek mantıki değildir. İbn Ḥazm, bazı kerre *mursel* olan hadise, *ḫaber-i mekzūb* dediği gibi sâkıt olan raviler eliyle rivayet olan hadise de *ḫaber-i mekzūb* diyor.[23] Bu da kendi prensibine göredir. Çünkü sâkıt dediği ravilerde ihtilaf vardır. Bazılarınca o raviler sâkıt değildir. Yine bazılarınca *ḫaber-i mursel* de kabul olunuyor. İbn Ḥazm'ın *ve lā naʿlem li-Ebī Ḥanīfe selefun*[24] sözü, kabahatli bir söz değildir. Ebū Ḥanīfe'nin doğrudan doğruya bir ictihadı olabilir.

B. Muhasımlarına şetimlerde tahkirlerde bulunuyor. Kabûl-i âmmeye mazhar olan, amden Rasulullah'a muhalefete yanaşmayan eimme-i müctehidin haklarında şiddetli sözler söylemekten çekinmiyor. Numune olarak bazılarını irâe edeyim:

1. *Fe-hel baʿde hāzihi el-faḍāʾiḥ [faḍāʾiḥ]? Ev yebḳā meʿa zā dīnun ev ḥayāʾun min ʿārin ev ḫavfi nārin - neʿūzu billāh mineʾḍ-ḍalāl veʾd-demār* sözü,[25] ne ağır bir sözdür!
2. Ḥanefiyye hakkında *ve lākinne el-ḳavm mutelāʿibūn* diyor.[26] Hatâlarında bile bir ecir ve sevâb kazanacak olan muhâlif müctehidlere "oyun oynayanlar" demesi, esef ile karşılanır.

---

[21] Metinde ʿAbd el-Ḥalebī şeklinde yazılmışsa da, İbn Ḥazm'ın *el-Muḥallā*'sında Mubeşşir b. ʿUbeyd el-Ḥalebī şeklindedir. Bkz. İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:282. Kaynaklar, Mubeşşir b. ʿUbeyd el-Ḥalebī'nin güvenilir kimselerden uydurma hadisler rivayet ettiğini, Allah Resulü'ne yalan uydurmakla meşhur bir yalancı olduğunu belirtmektedirler. Bkz. İbn Ḥibbān, *el-Mecrūḥīn,* 3: 30; İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:43; 9:92.

[22] Ebū ʿAbdullāh Cābir b. Yezīd el-Ḥāriṣ el-Cuʿfī (ö. 128/746), meşhur Şīʿī bir muhaddistir. Ebū Ḥanīfe ve İbn Ḳuteybe (ö. 276/889) başta olmak üzere Sünni alimler Cābir'in *ḍaʿīf, kezzāb* ve *metrūk* olduğunu, ʿAlī b. Ebī Ṭālib'in kıyametten önce tekrar dünyaya geleceğine inandığını söylemişler ve onun henüz kimseye rivayet etmediği 30.000 veya 50.000 hadis bildiğine dair bir yalan ortaya attığını haber vermişlerdir. Büyük bir alim olmakla beraber Ehl-i Sünnet'e ters düşen birtakım inançları sebebiyle tenkide uğramıştır. Hayatı hakkında bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Câbir el-Cu'fî," 6:532.

[23] İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:244.

[24] ولا نعلم لأبي حنيفة سلف (Bu konuda Ebū Ḥanīfe'nin bir selefi olduğunu bilmiyoruz). İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*'sında şöyle bir ifade vardır: وَمَا نَعْلَمُ لَهُ سَلَفًا فِي هَذَا الْقَوْلِ Bkz. İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:518.

[25] فهل بَعْدَ هَذِهِ الْفَضَائِحِ فَضَائِحُ؟ أَوْ يَبْقَى مَعَ ذَا دِينٌ أَوْ حَيَاءٌ مِنْ عَارٍ أَوْ خَوْفِ نَارٍ - نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ الضَّلَالِ وَالدَّمَارِ (Acaba faiz ile ilgili bu görüşlerinden daha kötü bir görüş var mıdır? Yahut bu görüş ile birlikte ortada bir din, hayâ ve ar duygusu veya cehennem korkusu kalır mı?! Sapıtmaktan ve yıkmaktan Allah'a sığınırız.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:423. İbn Ḥazm'daki ibarede مَعَ هَذَا denilmektedir.

[26] وَلَكِنَّ الْقَوْمَ مُتَلَاعِبُون (Fakat bu mezhep imamları oyun oynuyorlar.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:370.

3. *[Ve hāẕā ʿaceb cidden ve mā raʾeynā ḳaṭṭu sunneten muḍāʿaten] illā ve ilā cenbihā bidʿatun muẕāʿatun, ve neʿūẕu billāh min el-ḫiẕlān*[27] elhak ağır bir sözdür.
4. *Ve hāẕā mimmā cerav bihi ʿalā ʿādetihim el-ḫabīṣe fī'l-īhām [ve't-temvīh] bi-ennehum yeḥteccūne – ve hum lā yeʾtūne bi-şeyʾin* sözüyle[28] "âdât-i habîse" ta'bîrini kullanıyor. Buna da teessüf olunur.
5. *Ve hāẕā kelāmu men lā ʿaḳle lehu, ve lā ʿilme, ve lā dīne, ve lā ḥayāʾe, li-ennehu safsaṭatun bāridetun* diyor.[29] "Safsata-i bâride" demesine haydi bir şey demeyelim. Fakat "Aklı yok, ilmi yok, dîni yok, hayâsı yok" sözlerini nasıl ağzına alıyor! Taassub-i mezhebiyyenin bu derece şiddetli olacağını tahmin etmiyordum. Vâ esefâ ki bunu da gördüm.
6. *[Fe-]ẓahara ʿaẓīmu fuḥşihim* sözü[30], fahiş bir sözdür. Buna bedel, *ẓahara fī hāẕihi'l-mesʾele ʿaẓīmu tenāḳuḍihim fīhā* diyebilirdi.[31]

   /2/

7. Ḥanefiyye ve Mālikiyye hakkında *sāmeḥū fīhi ḳillete'l-veraʿ* diyor.[32] Hâlbuki bu babda *ve hāẕihi vesāvis, ve aḥkām lā yuʿrafu lehā aṣl, [ve aḳsām] ve aḥkām lā tuḫfeẓu ʿan eḥad ḳablehu* diyebilirdi.[33]

---

27 (وَهَذَا عَجَبٌ جِدًّا وَمَا رَأَيْنَا قَطُّ سُنَّةً مُضَاعَةً) إِلَّا وَإِلَى جَنْبِهَا بِدْعَةٌ مُذَاعَةٌ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ الْخِذْلَانِ (Bu da cidden acayiptir. Biz her ne zaman kaybolmuş bir sünnet görsek, hemen onun yanında yayılmış bir bid'at de görmekteyiz. Sapıtmaktan Allah'a sığınırız.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:391. Cümlenin parantez içi öncesini *el-Muḥallā*'dan ilave ettik.

28 وَهَذَا مِمَّا جَرَوْا بِهِ عَلَى عَادَتِهِمْ الْخَبِيثَةِ فِي الْإِيهَامِ وَالتَّمْوِيهِ بِأَنَّهُمْ يَحْتَجُّونَ - وَهُمْ لَا يَأْتُونَ بِشَيْءٍ (Bu da, onların birilerini hata ile suçlama ve gerçekleri gizleme şeklindeki pis adetleri üzere giriştikleri cüretkârlıklardandır. Sanki delil getiriyorlar, oysa bir şey de ortaya koymuyorlar!) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:379.

29 وَهَذَا كَلَامُ مَنْ لَا عَقْلَ لَهُ، وَلَا عِلْمَ، وَلَا دِينَ، وَلَا حَيَاءَ؛ لِأَنَّهُ سَفْسَطَةٌ بَارِدَةٌ (Bu, aklı, ilmi, dini ve hayâsı olmayan kimselerin sözüdür. Çünkü bu buz gibi bir safsatadır!) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā,* 7:245.

30 فَظَهَرَ عَظِيمُ فُحْشِهِمْ (Böylece onların hatalarının en büyüğü ortaya çıktı.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā,* 7:252.

31 ظَهَرَ فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ عَظِيمُ تَنَاقُضِهِمْ (Bu meselede onların çelişkilerinin büyüklüğü ortaya çıktı.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā,* VII. 252'de cümlesinin devamında zaten öyle demiştir:
فَظَهَرَ عَظِيمُ فُحْشِهِمْ فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ، وَعَظِيمُ تَنَاقُضِهِمْ فِيهَا

32 سَامَحُوا فِيهِ قِلَّةَ الْوَرَعِ (Onlar, bu konuda vera' azlığına müsamaha gösterdiler.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:258.

33 وَهَذِهِ وَسَاوِسُ، وَأَحْكَامٌ لَا يُعْرَفُ لَهَا أَصْلٌ، وَأَقْسَامٌ وَأَحْكَامٌ لَا تُحْفَظُ عَنْ أَحَدٍ قَبْلَهُ (Bunlar, vesveselerdir, herhangi bir aslı bilinmeyen hükümlerdir, kendisinden önce hiç kimseden öğrenilmemiş alış-veriş kısımları ve hükümlerdir.) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:261. İzmirli'nin metninde وَأَقْسَامٌ ifadesi bulunmamaktadır. İbn Ḥazm da zaten böyle demiştir.

Evet, İbn Ḥazm, muhaliflerini tahtıe edebilir. Sözlerine "zunûn ve evhâm" diyebilir. "Bundan evvel söyleyen yokdur. Bu kelâm-i fâsiddir, kelâm-i bâtıldır" gibi sözler sarf edebilir. Fakat edeb-i lisânı muhâfaza etmek, kanûn-i munâzara ve zavâbıt-i mantık hâricine çıkmamak şartiyle. Bunun güzel nümûneleri de vardır. Nitekim Ebū Ḥanīfe'nin usûlünü kabûl eden Mısır müctehidi meşhûr Leyṯ b. Saʿd'ın (ö. 175/791) İmam Mālik'e (ö. 179/795) yazdığı mektûbu, tenkîd edebinin güzel bir numunesidir. Mısır Firavn'una karşı Hz. Mūsā ve Hārūn aleyhimâsselâm haklarında *fe-ḳūlā lehu ḳavlen leyyinā*[34] düstûr-i kerîmi dâimâ elde tutulmalıdır. İbn Ḥazm'ın bazı yerde edebi muhafaza, yalnız tahtıe ile iktifa etdiği vardır. Biz her tarafta bunu görmek isterdik. Ne çare ki bunu göremedik!

İstitrâd olarak şunu beyân edeyim ki, riba babında "Rasûlullâh ribayı Ömer'e (radiyallâhu anhu) beyan etmemiş ise başkalarına beyan etmişdir. Ribanın illetini beyan etmemek de olamaz"[35] sözü hakkında şâfi beyan bulamadım. Acaba kime beyan etmişdir? Beyan etdiği illet de nedir?

C. İbn Ḥazm'ın muhaliflere isnad etdiği tahakkümü kendisi de tutmuşdur.

1. İkide birde "Ḥanefiyye'nin Kur'an'dan, sünnetten, rivayet-i zaîfeden, kavl-i sahabeden kıyastan ve re'y-i sedîdden hüccetleri yokdur." dediği gibi [*ve*] *lā sunnetun, ve lā rivāyetun saḳīmetun, ve lā ḳavlu eḥadin ḳablehu naʿlemuhu, ve lā ḳiyāsun ve lā reʾyun lehu vechun* sözlerini de sarf ediyor.[36] Kitab ve sünnet, *min ḥayṯu huve huve yaʿnī naṣṣ naṣṣ*[37] olmak itibariyle daima me'hûzdur. Ancak *naṣṣ* ile böyle bir meselenin kasd u irâde buyurulduğuna itikad etmeyen veya bu hükmün mensûh olduğuna veya hadisin Rasûl-i zî-şân'dan sâdır olmadığına itikad eden müctehid mazur olmakla ayet-i celîle veya

---

[34] فَقُولا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً (Ona yumuşak söz söyleyin!) 20/Ṭāhā:44.

[35] İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:414'teki ifadeleri şöyledir:
حَاشَ لِلَّهِ مِنْ أَنْ يَكُونَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَمْ يُبَيِّنْ الرِّبَا الَّذِي تَوَعَّدَ فِيهِ أَشَدَّ الْوَعِيدِ، وَالَّذِي أَذِنَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهِ بِالْحَرْبِ، وَلَئِنْ كَانَ لَمْ يُبَيِّنْهُ لِعُمَرَ فَقَدْ بَيَّنَهُ لِغَيْرِهِ، وَلَيْسَ عَلَيْهِ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ، وَلَا عَلَيْهِ أَنْ يُبَيِّنَ كُلَّ شَيْءٍ لِكُلِّ أَحَدٍ، لَكِنْ إذَا بَيَّنَهُ لِمَنْ يُبَلِّغُهُ فَقَدْ بَلَّغَ مَا لَزِمَهُ تَبْلِيغُهُ.
"Haşa, Allah'ın en şiddetli cezalar ile sakındırdığı, ribacıların Allah'a savaş ilan ettiklerini belirttiği bir konuda Resulullah'ın (s) riba konusunda açıklama yapmamış olması düşünülemez. Şayet Hz. Peygamber bunu Hz. Ömer'e beyan etmemişse bile, başkasına beyan etmiştir. Hz. Peygamber'e de bundan fazlası, her şeyi herkese beyan etmesi gerekmez. Fakat tebliğ ettiği bir kimseye beyan etmişse, tebliğ etmesi gerekeni tebliğ etmiş demektir."

[36] وَلَا سُنَّةٌ، وَلَا رِوَايَةٌ سَقِيمَةٌ، وَلَا قَوْلُ أَحَدٍ قَبْلَهُ نَعْلَمُهُ، وَلَا قِيَاسٌ، وَلَا رَأْيٌ لَهُ وَجْهٌ (Bu konuda ne bir sünnet, ne zayıf bir rivayet, ne kendisinden önce bildiğimiz herhangi birinin sözü, ne kıyas, ne de belli bir anlamı olan bir görüş var!?) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:26.

[37] Bu ifade ile "Kitab ve sünnet, ikisi de birer nass olmaları itibariyle onlarla daima amel edilir" denilmek istiyor.

ehâdîs-i şerîfe ile ihticâc etmeyebilir. Diğer deliller de buna kıyas oluna. Şeyḫulislām İbn Teymiyye el-Ḥarrānī (ö. 728/1328) *Refʿu'l-Melām'*da[38] ne güzel izah eder.

2. *Fe lā nuṣūse iltezemū ve lā el-ḳiyāse ṭaradū* sözü[39] de tahakkümdür. Ânifen söylediğim beyân, burada da cârîdir.

Hâtime

İbn Ḥazm mezhebi, âmme-i fukahâca şâz mezheb sayılmış, hatta "hilâfı mu'teddun bih değildir" bile denmişdir. İbn Ḥazm, ibâha-i âmme mezhebini müdâfaa ediyor. Seleften mervî olan inkarın, re'y-i mezmûm olduğu muhakkikîn-i fukahânın sarâhat-i beyanları ile kat'iyyen tebeyyün etmişdir. Ẓāhirī imamı Dāvūd İṣfahānī'nin (ö. 270/883), Muʿtezilī İbrāhīm Naẓẓām (ö. 231/845) ile Bağdâd mütekellimlerine muvafakat etdiği sözleri çok düşünmeye muhtâcdır. Öyle zannediyorum ki, muhaliflerine karşı olan şiddetli ve tecâvüzkârâne olan sözleri sâliklerinin çoğalmasına büyük bir engel olmuşdur. Yüksek ilmine hürmeten ʿafā Allāh ʿanhu[40] diyerek bu bahse hitâm veriyorum.

İşte Ebū Ḥanīfe! İşte İbn Ḥazm! En son olarak şunu söyleyeyim ki, önce beyan etdiğim vechile re'yi yüksek değildir. *Şettāne beyne maşriḳ ve maġrib*[41]

Bu vesile ile her iki kardeşe[42] kalbimden coşan saygılarımı sunarım. Müftü Efendi hazretlerine de derin hürmetlerimi sunarım.

/3/

29.6.[1]939

İsmail Hakkı İzmirli

---

[38] İbn Teymiyye'nin *Refʿu'l-Melām ʿani'l-E'immeti'l-Aʿlām* adlı muhtasar-müfid olan bu kitabı, Kahire 1318, 1323; Medine 1380/1960; nşr. Muḥammed Zuheyr eş-Şāvīş, Dımaşk 1384/1964; Riyad 1403/1983; nşr. Muṣʿab Muḥammed Saʿīd el-Bedrī, Kahire-Beyrut 1411/1991; Medine, ts.; Riyad 1983'te defaatle basılmıştır. Hayreddin Karaman tarafından *İslâm Hukukunda Mezhebler* adlı çalışmanın içerisinde tercümesi yayınlanmıştır. Bkz. Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda Mezhebler*, 35-74. Bu eser hakkında yazılan bir değerlendirme için bkz. Tahsin Kazan, "İbn Teymiyye'ye Göre Müctehid İmamların Hadisleri Terk Etme Sebepleri -Refu'l-Melâm Özelinde-," 369-387.

[39] فَلَا نُصُوصَ الْتَزَمُوا وَلَا الْقِيَاسَ طَرَدُوا (Ne onların bağlandıkları nasslar var, ne de ortaya attıkları bir kıyas var!) İbn Ḥazm, *el-Muḥallā*, 7:271.

[40] عفا الله عنه

[41] شتان بين مشرق ومغرب (Doğu ile Batı arasındaki fark ne de büyüktür!)

[42] Mehmet ve Osman Karagöz kardeşler kastedilmektedir.

KAYNAKÇA

Aykut, Ayhan. "İslâm-Türk Ansiklopedisi." *DİA*, 23:57-58.

Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. İstanbul: Yy., 1938-1948.

Birinci, Ali. "İsmail Hakkı İzmirli." *DİA*, 23:530-533.

Çakır, Rabia Sena. "Mehmed Said Hatiboğlu ve Hadis Tenkitçiliği." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2021.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Câbir el-Cu'fî." *DİA*, 6:532.

İbnu'l-ʿArabī, Ebū Bekr Muḥammed b. ʿAbdillāh b. Muḥammed. *el-ʿAvāṣım mine'l-Ḳavāṣım*. Tah. Muḥibbuddīn el-Ḫaṭīb. Memleketu'l-ʿArabiyyeti's-Suʿūdiyye: Vezāratu'ş-Şuʾūni'l-İslāmiyye ve'l-Evḳāf ve'd-Daʿve ve'l-İrşād, 1419.

İbn Ḥazm, Ebū Muḥammed ʿAlī b. Aḥmed b. Saʿīd b. Ḥazm el-Endelusī. *el-Muḥallā*.

İbn Ḥibbān, Ebū Ḥātim Muḥammed. *el-Mecrūḥīn mine'l-Muḥaddiṯīn ve'ḍ-Ḍuʿafāʾ ve'l-Metrūkīn*. Tah. Maḥmūd İbrāhīm Zāyid. Ḥaleb: yy, 1396.

İbnu't-Turkmānī, Ebū'l-Ḥasen ʿAlāʾuddīn ʿAlī b. ʿUṯmān b. İbrāhīm. *el-Cevheru'n-Naḳī fī'r-Reddi ʿalā'l-Beyhaḳī*. el-Ḳāhira: yy, 1316/1329.

Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukukunda Mezhebler*. İstanbul: yy, 1971.

Kazan, Tahsin. "İbn Teymiyye'ye Göre Müctehid İmamların Hadisleri Terk Etme Sebepleri -Refu'l-Melâm Özelinde-." *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5:2 (2018): 369-387.

Koçkuzu, Ali Osman. "Aynî Bedreddin." *DİA*, 4:271-272.

Özafşar, Mehmet Emin. "Vekî' b. Cerrâh." *DİA*, 43:8-9.

Özervarlı, M. Sait. "İsmail Hakkı İzmirli." *DİA*, 23:533-535.

Polat, Salahattin. "İbnu't-Türkmânî, Alâeddin." *DİA*, 21:234-235.

eṭ-Ṭaḥāvī, Ebū Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed b. Selāme. *Şerḥu Meʿāni'l-Āṯār*. 4 c. Tah. Muḥammed Zuhrī en-Neccār. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1987.

eṭ-Ṭaḥāvī, Ebū Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed b. Selāme. *Şerḥu Muşkili'l- Āṯār.* 25 c. Tah. Şuʿayb el-Arnāʾūṭ. Beyrūt: Muʾessesetu'r-Risāle, 1987.

eẕ-Ẕehebī, Ebū ʿAbdullāh Şemsuddīn. *Menāḳibu'l-İmām Ebī Ḥanīfe ve Ṣāḥibeyhi.* Haydarābād: yy, 1480.
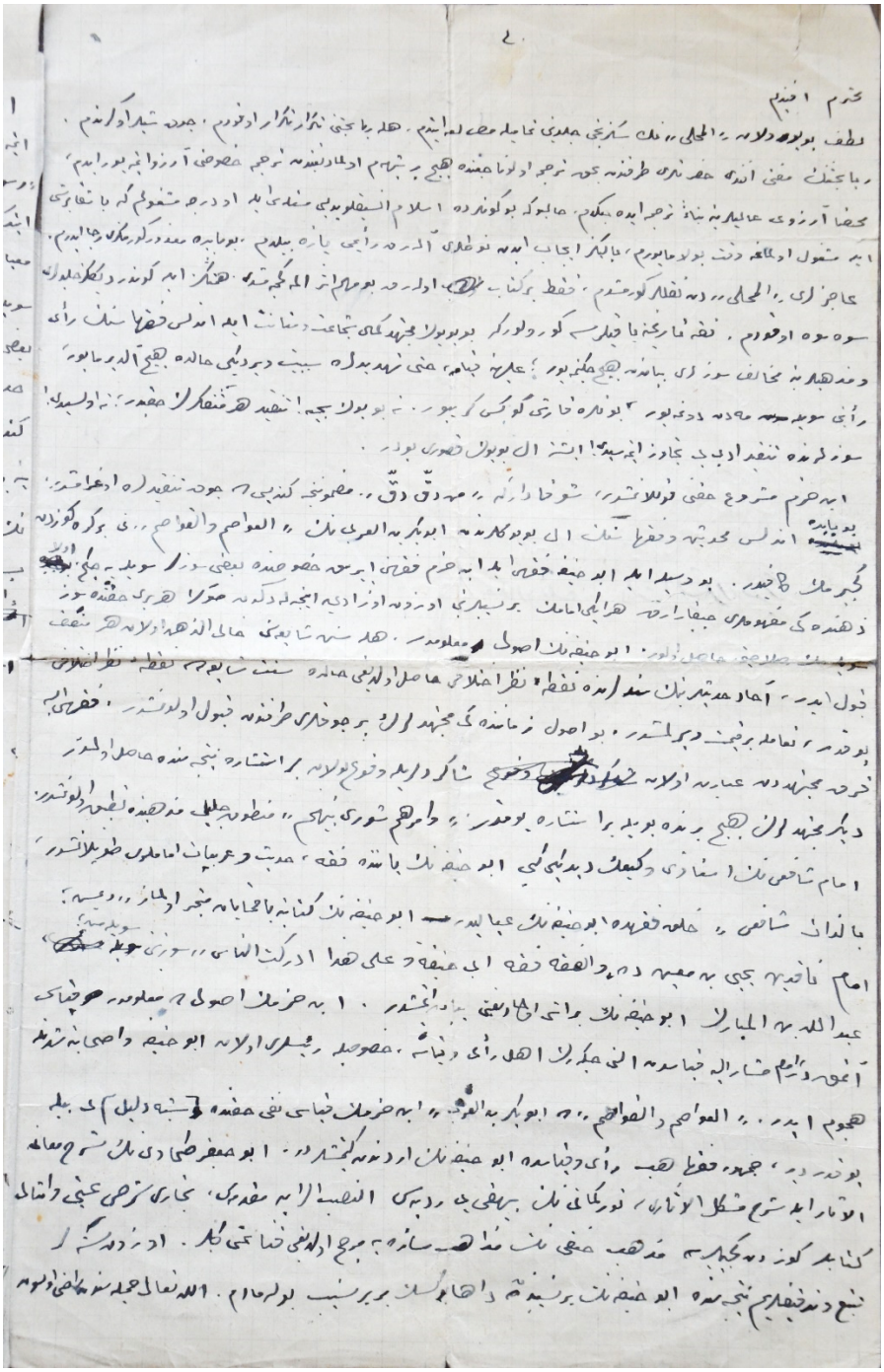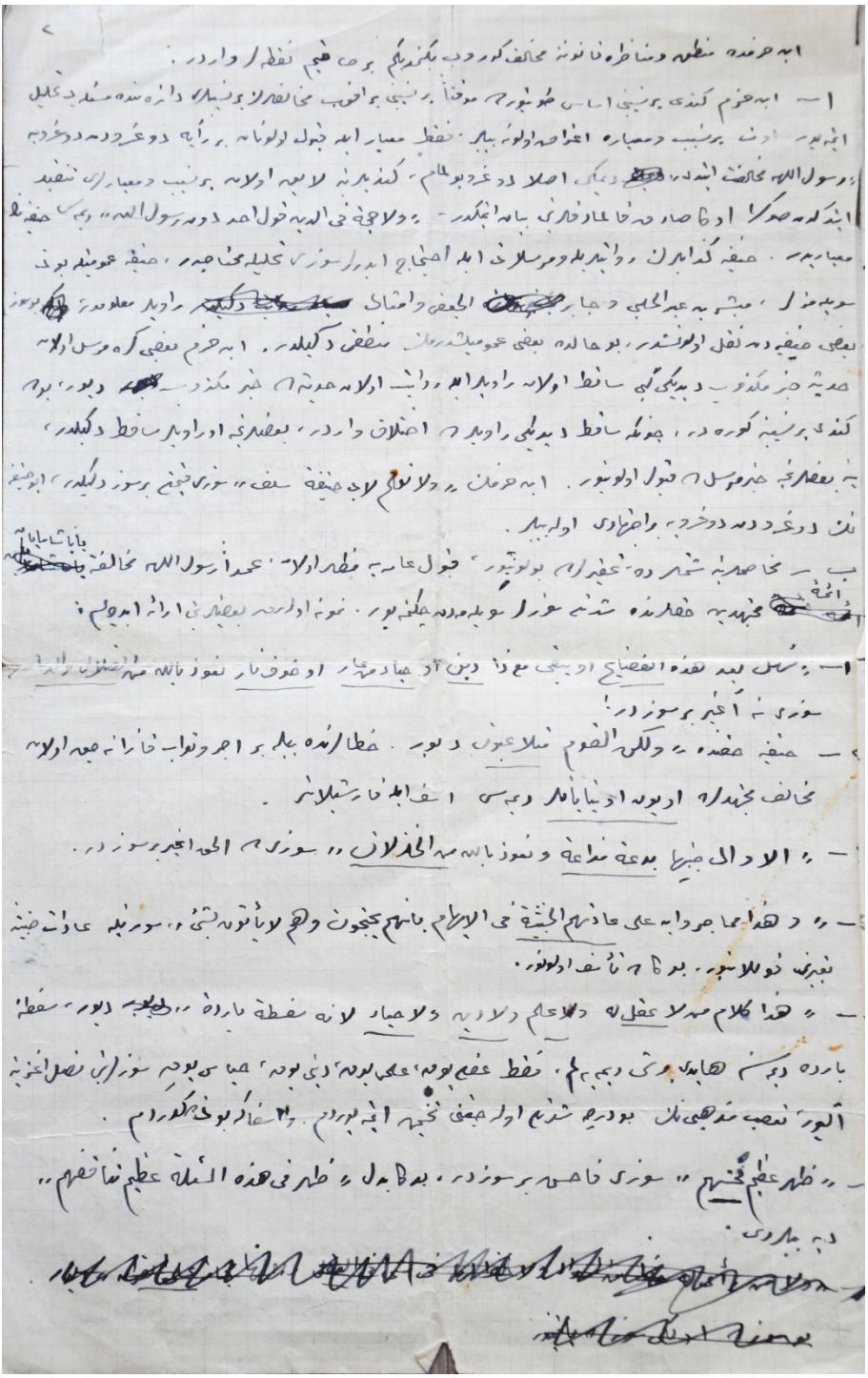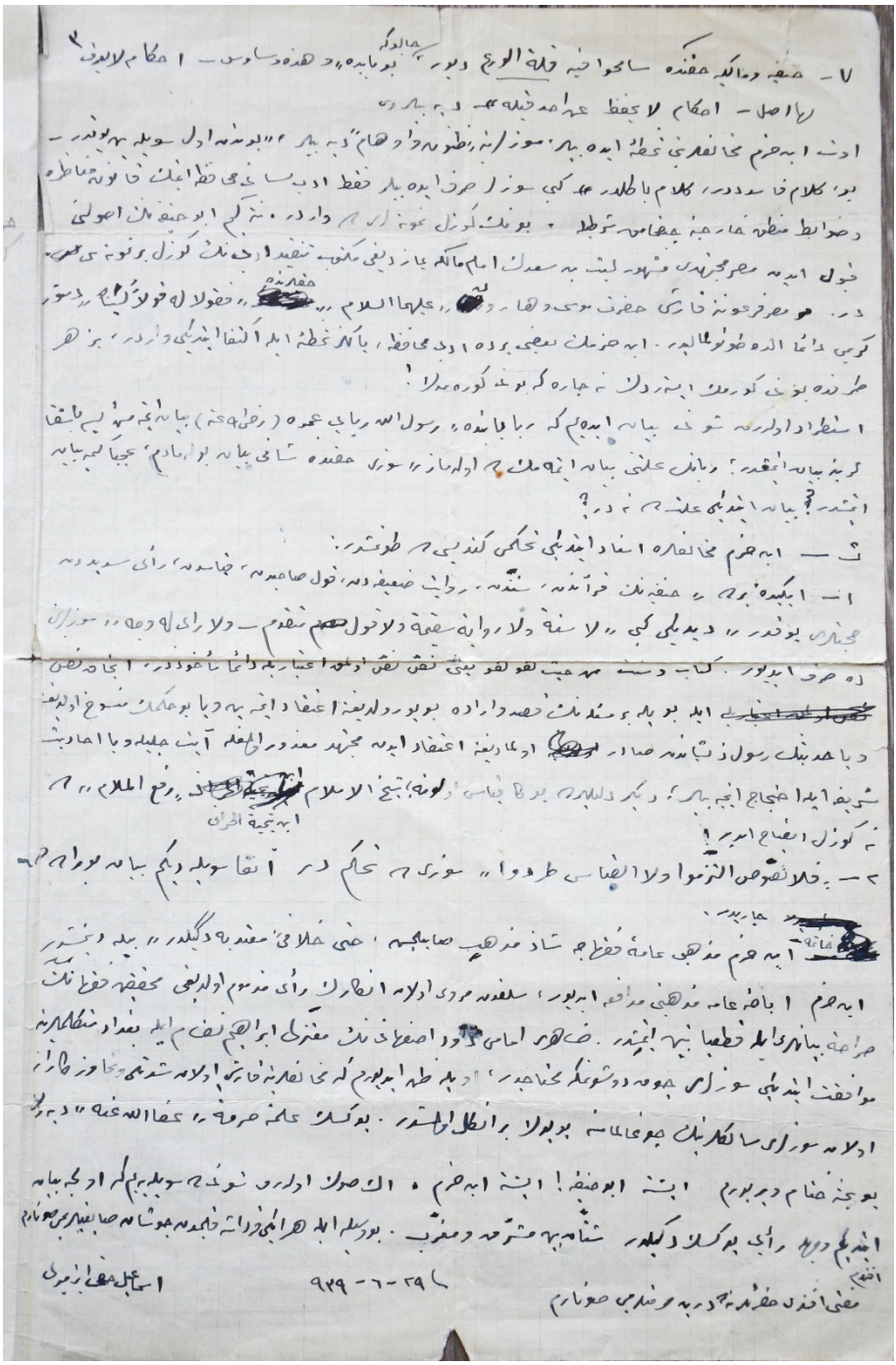
EK: İsmail Hakkı İzmirli'nin Mektubu